

ВОЛИНЬ В УМОВАХ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ АГРЕСІЇ (ОСІНЬ 1918 – ВЕСНА 1919 рр.)

© Дем’янюк О.Й., 2013

Аналізується військово-політична ситуація, яка склалася на території Волинської губернії восени 1918 р., коли війська Директорії УНР через низку причин не змогли ліквідувати більшовицьку агресію на північноукраїнських землях. Досліджуються події, які відбувалися на Волині під час українсько-більшовицького протистояння в добу Директорії.

The article analyzes military and political situation, which was on the territory of Volyn’ region in autumn 1918, when the forces of UNR Dyrectoria couldn’t liquidate Bolshevik’s aggressions on the territory of northern Ukraine for many reasons. Events, which took place in Volyn during the Ukrainian-Bolshevik’s confrontation in the period of Dyrectoria, are researched.

Із початком антигетьманського повстання восени 1918 р. в Україні, особливо у її північній частині, активізувалися більшовицькі озброєні загони, які розпочали локальну інтервенцію на прикордонні території північних повітів Київської та Волинської губерній. Для початку бойових дій вони обрали вдалий момент, оскільки в столиці держави у цей час відбувалася боротьба прибічників Гетьманату “Українська Держава” та Директорії УНР. Німецькі війська, які ще нещодавно підтримували гетьмана П. Скоропадського, оголосили про свій нейтралітет та поступово залишали межі держави через революційні події у самій Німеччині.

Головними напрямками більшовицької агресії стали прикордонні повіти Волинської губернії, в яких ще за доби Гетьманату під виглядом консультантів та спостерігачів перебували більшовицькі агітатори. Тому паралельно із зовнішньою агресією на території Північної Волині формувалися більшовицькі загони з числа місцевих жителів. Як покажуть подальші події, ситуація, що склалася на вищезначених землях восени 1918 – весною 1919 рр., вплинула на перебіг загальнонаціональних військово-політичних процесів та ускладнила боротьбу за українську державність як на Волині, так і в інших регіонах держави.

Упродовж останніх двадцяти років проблема радянсько-українського військово-політичного протистояння ставала об’єктом дослідження вітчизняних та зарубіжних істориків. У присвячених Українській революції та добі Директорії УНР працях аналізувалися окремі аспекти українсько-радянського військового протистояння. Щодо Волинської губернії, то деяка інформація про досліджувані події виявлена у розвідках В. Савченка, М. Киричука, М. Ковальчука, В. Дмитрука, В. Солдатенка [1]. Проте цілісного дослідження українсько-радянського протистояння на волинських землях у добу Директорії УНР ще не створено.

У зв’язку із важливістю обраного для дослідження аспекту Української революції, та зважаючи на брак уваги до нього з боку інших вчених, вважаємо за доцільне, на підставі зібраних матеріалів, відтворити перебіг військово-політичних подій на території Волинської губернії під час радянсько-українського військового протистояння.

Насамперед зауважимо, що у перший місяць діяльності Директорії у Києві бракувало не лише адміністративно-чиновницьких кадрів, але й досвідчених військових спеціалістів. Неправдива та недостовірна інформація на нараді 19 грудня 1918 р. про те, що радянська Росія переживає кризу через внутрішню громадянську війну та не може становити військової загрози для Директорії УНР, вплинула на визначення основних напрямів військової стратегії держави.

Командування українських військ не помічало, що всередині країни поширюється більшовицький рух, який підігрівається радянською Росією. Вже 11 листопада керівництво РСФРР прийняло рішення про допомогу трудящим України у боротьбі проти гетьмана П. Скоропадського, 28 листопада поблизу російсько-українського кордону був створений Тимчасовий робітничо-селянський уряд України на чолі з Ф. Сергєєвим (Артемом), а 30 листопада – Революційна військова рада під командуванням В. Антонова-Овсієнка [2, с. 585]. Місцеві більшовики захопили П'ятки, Троянов, Сингурів, Овруч, наблизилися до Житомира [3, с. 132].

3 грудня більшовики м. Дубровиця Рівненського повіту провели партійну конференцію, на якій обрали революційний комітет на чолі з С. Лясковцем та прийняли рішення про початок повстання у містечку та в повіті. Завоювання міст Дубровиці та Сарн дало змогу більшовикам контролювати частину північної Волині, проголосивши там Дубровицьку радянську республіку [3, с. 135]. Під керівництвом місцевого осередку РСДРП(б) місцеві партизанські загони були об'єднані у 1-й Дубровицький комуністичний повстанський полк, командиром якого обрали М. Лясковця, комісаром – О. Садовського [4, с. 188].

10 грудня 1918 р. віддані Директорії війська звільнили м. Овруч [5, с. 40] та навколишні населені пункти. Однак у другій половині грудня, з допомогою більшовицьких військ владу Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів було встановлено майже у всьому Овруцькому повіті Волинської губернії. Війська Директорії, очолювані отаманом В. Оскілком, зуміли у стислий термін відновити у зайнятому більшовицькими військами регіоні українську владу. Більшовицькі повстанці змушені були залишити територію Волинської губернії та перейти в Білорусь, де радянська 17-та дивізія вела бойові дії за ст. Лунінець. Влада Директорії до кінця 1918 р. була поширена в Житомирі, Рівному, Луцьку, Сарнах, Дубні та інших населених пунктах. Щоб заручитися підтримкою місцевих жителів та озвучити свої державницькі плани та соціальні програми, скликалися з'їзди та зібрання різних рівнів.

29 грудня 1918 р. відбувся повітовий з'їзд у Рівному. Незважаючи на більшовицьку пропаганду, він прийняв резолюцію про підтримку діяльності уряду Директорії УНР. Близько 300 делегатів з'їзду висловилися за скликання Всеукраїнського трудового конгресу, на якому потрібно було сформувати демократичну законодавчу владу.

Дещо іншою була ситуація у губернському місті. Наприкінці 1918 р. в Житомирі сконцентрувалася значна частина військових, які поверталися з фронтів Першої світової війни до своїх домівок. Сприймавши більшовицьку агітацію та їх соціальні гасла як панацею від усіх негараздів, вони підбурювали місцеве населення проти проголошеної у місті влади Директорії. 30–31 грудня 1918 р. в ході роботи повітового з'їзду перемогла більшовицька позиція. Її підтримали три полки міського гарнізону. 5 січня Житомирська Рада робітничих, селянських та солдатських депутатів звернулася до населення Волинської губернії з маніфестом, яким проголосила відновлення радянської влади на Волині [3, с. 136]. Однак вже 7 січня 1919 р. владу Директорії УНР в місті та повіті було відновлено [5, с. 40].

Протистояння прибічників Директорії та радянської Росії на Волині усе більше поглиблювалося. Запеклі бойові дії між більшовицькими та українськими військами розгорнулися у північній частині Волині у районі Сарн, Дубровиці, Коростеня. Західна частина Червоної армії (близько 7 тис. багнетів), наступаючи на Коростень та Сарни, зробила спробу розірвати Північний фронт Директорії, зайти в тил військам Директорії та відрізати Київ від Правобережжя [6, с. 222].

В Овруцькому повіті поширювалися більшовицькі настрої, зростала кількість озброєних більшовицьких загонів. Часто їх кількість зростала насильно: “Нарід тероризований розбійниками примушує приєднуватися до шайки. Багато тікають в Овруч. Шайка з кожним днем збільшується. Розташовується по селах по 10–15 чол.” [7, арк. 25]. Паралельно в місті і серед війська проводиться “чорносотенна агітація, щоб підняти різню жидів” [8, арк. 3]. Місцевий повітовий комісар повідомляв, що незважаючи на те, що в Овручі стоїть українська залага “всі околиці наповнені большевицькою агітацією і невеличкими бандами. Вербують козаків, платня по 800 карб. у місяць” [7, арк. 32]. У Житомирському та інших волинських повітах місцеві селяни почали формувати власні озброєні загони для самооборони та “боротьби з розбійничими шайками” [9, арк. 100].

За вказівкою з Москви загони дубровицьких та овруцьких повстанців були реорганізовані в регулярні радянські військові частини. Так, 1-й Дубровицький полк переформований у 21-й Волинський український радянський полк та включений до складу військ Українського фронту. Командиром полку призначено Мазуренка, а начальником штабу – Лясковця [3, с. 137]. 20 січня на допомогу більшовицьким частинам на Волинське Полісся прибули частини 17-ї дивізії Західного фронту. Більшовики захопили Овруч, Коростень, Сарни, під загрозою опинилися Житомир, Луцьк, Рівне, Шепетівка [10, с. 163].

Початок 1919 р. видався складним як для становлення, так і для відстоювання попередніх республіканських завоювань. Директорії УНР не вдалося уникнути війни на два фронти, внутрішні політичні суперечності та економічні негаразди не дали змоги українській владі сконсолідувати місцеве населення у боротьбі за ідеали української державності. У лютому 1919 р. волинянин – отаман О. Осецький звернувся до своїх земляків з відозвою, де були й такі слова: “Вся земля ваша, треба тільки поділити та на ній працювати. На словах воно виходить гаразд, а як до діла, то одну половину нашої землі займають ляхи, а другу москалі. Як не звільнимо до посіву нашу землю від чужинців не буде нам нічого ділити, не буде на чому орати” [11, арк. 2–2 зв].

Місцеві чиновники скаржилися на збільшення кількості озброєних загонів і поширення отаманщини. В руках виборних отаманів напівпартизанських загонів зосередилась реальна влада на місцях. Така ситуація призводила до того, що отаманщина руйнувала державну структуру УНР. 20 лютого 1919 р. Волинський губернський комісар Ф. Сумневич в телеграмі Головному Отаману С. Петлюрі просив допомоги для “виведення або роззброєння самочинних деморалізованих військових частин під керівництвом бандітствующих отаманів: в Заславі Біденка і Золотаренка, Овручі Козир-Зірка, Староконстантинові Найденка і інші” [9, арк. 197].

У північних повітах Волинської губернії, як і у більшості регіонів Української держави, ширилася отаманщина. Фактично самостійно діяв “Чорний курінь смерті” отамана Гуцола у кількості 500 вояків, які ухилялися від сутичок з більшовицькими загонами, однак спустошували навколишні до Коростеня населені пункти [12, с. 50]. Сам отаман, хоча номінально підпорядковувався командуванню Сірої дивізії, рідко визнавав зверхність Головного Отамана. Не залучався до боротьби проти більшовиків і 2-й піший полк ім. В. Винниченка (1220 багнетів), командир якого отаман Гришко виступав за підтримку соціалістичної революції в краї.

Складна політична ситуація, в якій опинилася Директорія, змусила її керівництво зайнятися формуванням національно-свідомих військових частин, упорядкуванням українських фронтів. Зокрема, на території Волинської губернії зосереджувалася група отамана В. Оскілка, яка складалася з трьох дивізій, дислокованих в районі Коростень – Сарни – Володимир-Волинський. Штаб Дієвої армії УНР, оцінюючи становище України, яка з усіх боків була оточена ворогами, наприкінці грудня 1918 р. створив окремі фронти. Волинь у той час входила до юрисдикції Північно-Правобережної армійської групи під команду отамана В. Оскілка.

У січні 1919 р. полк Січових Стрільців прибув до Житомира і був переданий у розпорядження отамана В. Оскілка. Спочатку він був використаний для боротьби з більшовиками під Овручем та Сарнами, розділивши підрозділи січовиків на дві частини. 20 січня Січові Стрільці розпочали військову операцію у напрямку Дубровиці. 24 січня містечко було відбите у більшовиків [13, арк.9].

19 січня частина українського війська зосередилась на станції Коростень-Подільський. Полковник А. Пузицький, за наказом командувача Південно-Західним фронтом отамана В. Оскілка, перейняв команду над цими розрізненими частинами, серед яких були: 1-й, 2-й полки Сірої дивізії, 55-й піший полк Народного визволення, полк імені С. Наливайка, Буковинський стрілецький курінь ім. І. Франка, Чорноморський стрілецький курінь, Запорізька кінна сотня, “Чорний курінь смерті” отамана Гуцола, Звягельська гарматна бригада та інші невеликі підрозділи [14, с. 83]. Останні три названі частини мало були подібні на боєздатне військо. Тому 27 січня під час наступу на м. Овруч полковник А. Пузицький використовував лише перевірені полки Сірої дивізії. Проведена реорганізація Коростенської групи військ призвела до кадрових перестановок. Так, командиром 1-го Сірого полку став поручник Костик, 4-го Сірого полку – поручник Овчаренко, начальником штабу групи призначений ад’ютант 1-го Сірого полку хорунжий Прохода [15, с. 97].

2 лютого 1919 р. під натиском більшовицьких військ Директорія УНР змушена була залишити Київ та вирушити до Вінниці. Ввечері 4 лютого військам Директорії, які залишилися в Києві, було віддано наказ про відступ із столиці на створення оборонної лінії за 20 км від неї на захід для оборони шляху з Києва на Житомир та Коростень [6, с. 237].

12 лютого командування операціями в районі Коростеня перейшло до штабу Північної групи Східного фронту, який прибув разом із Січовими Стрільцями. Частинам Сірої дивізії було наказано відбути до Житомира для відпочинку та поповнення особового складу. 17 лютого 1919 р. Сіра дивізія прибула з Коростеня, де здала позиції Січовим Стрільцям полковника Є. Коновальця, до Житомира. Однак за кілька днів, не отримавши поповнення та не провівши реорганізації, змушена була повернутися знову в район Коростеня, де більшовики повели масований наступ.

Щодо Січових Стрільців, то наприкінці лютого – на початку березня у межах Волинської губернії перебували: 4-й піший полк під командуванням Р. Сушка, який спочатку обороняв Коростень, а згодом підступив до Житомира; 2-й піший полк у складі групи отамана В. Оскілка вів бої проти більшовиків під Коростенем та Олевськом [16, с. 183]. Наприкінці лютого, коли більшовики підступили до губернського міста, Житомирська військово-юнацька школа (начальник – полковник В. Петрів) припинила навчання та у складі Волинської групи військ виступила на українсько-більшовицький фронт [17, с. 124].

Однак територію Волині поступово продовжували окупували більшовицькі війська. 13 березня 1919 р. Перша Українська радянська дивізія під командуванням М. Щорса захопила м. Житомир [5, с. 39] та поширила свою владу на захід від нього на кілька десятків кілометрів. Окрім того, більшовики захопили значну територію Північної Волині, зокрема й міста Коростень та Сарни. Такими діями червоні війська розбили Український фронт на дві частин, з яких північна проходила через територію Волинської губернії по лінії Житомир – Коростень – Сарни.

Губернське та повітові міста неодноразово переходили від військ Директорії до більшовицьких військ і назад. 7 квітня 1919 р. Коростень вкотре захопили червоні війська та розвинули свій успіх у напрямку центру Волині. 12 квітня більшовики захопили Житомир, 20 квітня – Новоград-Волинський [18, с. 37]. Волинське населення по-різному ставилося до українсько-більшовицької боротьби. Так, з Ізяславського повіту повідомляли, що селянство допомагає українському війську своїми окремими загонами, що стало наслідком “тих звірств, котрі були в місті за короткий час панування в ньому більшовиків” [19, арк. 145]. У Луцькому повіті “багато селян записалося доброохотно до сірожупанників” [19, арк. 150], натомість в Острозькому повіті “справа мобілізації стоїть слабко. Козаки відкладають явку до військового начальника – то “до Паски”, то “до після сівби”, то “до того як піде сусіда” [19, арк. 146].

На захоплених червоними військами територіях відразу почали формуватися радянські органи влади. У Житомирі був створений губернський Військово-революційний комітет. Аналогічні революційні органи почали працювати у волинських повітах та волостях, окупованих більшовицькими військами. Населенню були нав'язані жорсткі умови господарювання та повсякденного життя, здійснювалися масові арешти та розстріли мирних громадян. Особливо в цьому визначалася житомирська надзвичайна комісія. У місті були закрито усі українські духовні школи, які евакуювалися сюди ще під час Першої світової війни [20, арк. 31], перестала виходити більшість українських газет, майже не працювали громадські організації.

Проти свавілля більшовицької влади на теренах Східної Волині ширилися селянські повстання. Не можна напевне стверджувати, чи це були рухи масові, чи організовані. Однак локальний ефект вони мали непоганий. Зокрема, у доповідній записці Головному Отаману радників по Київській та Волинській губернських народних радах зазначалося, що “...в кінці березня ми бачили, як організоване повстання селян проти большевицької влади в частинах Радомиського і Житомирського повітів і завдяки озброєної допомоги селян залізничні полки, що відступили від Житомира, здобули Житомир” [21, арк. 169–169 зв]. Зазначимо, що і навесні 1919 р., і згодом керівництву державою не вдалося згуртувати та об'єднати ці виступи у потужну повстанську силу.

Тим часом уряд Директорії та штаб Дієвої армії внаслідок наступу більшовиків змушений був 5 травня 1919 р. евакуюватися у Радивилів, де вони розмістилися у вагонах на залізничній станції.

Під тиском більшовицької армії наддніпрянська Армія УНР згуртувалася на межі колишнього австрійсько-російського кордону на території Західної Волині: Холмська група – в районі Луцька, Північна група – біля Сарн, Запорізька група – під Кременцем, Січові Стрільці – в районі Рівного [22, с. 467]. На захоплених територіях більшовики відразу провели мобілізацію чоловіків 1899–1900 рр. народження. Основний її тягар впав на значну частину Подільської та чотири повіти Волинської губерній. Вона здійснювалася з величезними труднощами та перешкодами з боку місцевого населення. Тому вже у червні при усіх повітових військових комісаріатах були створені відділення з вербування добровольців.

Більшовики почали витіснити українське військо по усьому фронту. Розвиваючи наступ на Рівненському напрямку, вони 22–23 травня 1919 р. захопили міста Остріг, Рівне та Здолбунів. 27 травня Червона армія зайняла Дубно та розпочала реорганізацію для подальшого наступу на захід. На початку червня Українсько-російський фронт встановився по лінії р. Прип'ять – Цумань – Олика – Млинів – Демидівка – Берестечко – Радивилів – Кременець [3, с. 141].

1 червня С. Петлюра видав наказ про перехід військ Директорії у загальний наступ проти більшовиків фронтом у 140 км [12, с. 255]. Українсько-польський фронт на Волині був ліквідований, а з особового складу його частин посилена Волинська група, яку й було перекинуто на Українсько-більшовицький фронт.

Отже, з осені 1918 р. північні повіти Волинської губернії стали місцем більшовицької агресії та формування більшовицьких загонів, які розгорнули боротьбу проти військ Директорії за населені пункти Волині: Коростень, Дубровицю, Житомир, Сарни, Овруч. Військова агресія та українсько-більшовицьке військове протистояння восени 1918 – весною 1919 рр. впливало як на життя пересічних мешканців регіону, так і на військово-політичні процеси у державі.

1. Савченко В.А. Дванадцять війн за Україну / В.А. Савченко. – Х.: Фолио, 2005. – 415 с.; Савченко В.А. Симон Петлюра / В.А. Савченко – Х.: Фолио, 2004. – 415 с.; Киричук М. Волинь земля українська / М. Г. Киричук. – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 392 с.; Ковальчук М. Війна з більшовицькою Росією за незалежність. 1917–1920 / М. Ковальчук. – К.: Б.в., 2007. – 72 с.; Дмитрук В. Г. Вони боролися за волю України: монографія / В.Г. Дмитрук. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – 286 с.; Солдатенко В.Ф. Українська революція: Історичний нарис: монографія / В.Ф. Солдатенко. – К.: Либідь, 1999. – 976 с. 2. Солдатенко В.Ф. Українська революція: Історичний нарис: монографія / В.Ф. Солдатенко. – К.: Либідь, 1999. – 976 с. 3. Оксенюк Р. Н. Нариси історії Волині: Соціально-економічний, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939) / Р.Н. Оксенюк. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1970. – 276 с. 4. Дубровицьке збройне повстання 1918–19 // Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: енциклопедичний довідник / ред. кол.: І.Ф. Курас, П.Л. Варгатюк та ін. – К.: Головна редакція УРЕ, 1987. – С. 188. 5. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. – Житомирська область / гол. ред. кол. О.С. Чорнобривцева. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1973. – 728 с. 6. Савченко В.А. Симон Петлюра / В.А. Савченко – Х.: Фолио, 2004. – 415 с. 7. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. р-2399, оп. 1, спр. 28. 8. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 57, оп. 2, спр. 353. 9. Держархів Житомирської обл., ф. р-2399, оп. 1, спр. 35. 10. Савченко В.А. Дванадцять війн за Україну / В.А. Савченко. – Х.: Фолио, 2005. – 415 с. 11. Державний архів Тернопільської області, ф. р-2803, оп. 1, спр. 16. 12. Дмитрук В.Г. Вони боролися за волю України: монографія / В.Г. Дмитрук. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – 286 с. 13. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ), ф. 309, оп. 1, спр. 1333. 14. Пузицький А. Бої Сірих за Коростень / А. Пузицький // За Державність. – 1930. – Зб. 2. – С. 73–96. 15. Прохода В. Записки до історії Сірих (сірожупанників) / В. Прохода // За Державність. – 1935. – Зб. 1 (друге видання). – С. 75–128. 16. Історія січових стрільців: Воєнно-історичний нарис. – К.: Україна, 1992. – 347 с. 17. Сергійчук В. Українські державники: Всеволод Петрів / В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2008. – 296 с. 18. Ковальчук М. Війна з більшовицькою Росією за незалежність. 1917–1920 / М. Ковальчук. – К.: Б.в., 2007. – 72 с. 19. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 1092, оп. 2, спр. 11. 20. Державний архів Волинської області, ф. 517, оп. 1, спр. 15. 21. ЦДАІЛ, ф. 760, оп. 1, спр. 23. 22. Киричук М. Волинь земля українська / М.Г. Киричук. – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 392 с.